

Christos P. Baloglou

Georgios Gemistos-Plethon: Ekonomisches Denken in der spätbyzantinischen Geisteswelt
Ιστορικές εκδόσεις Στ. Βασιλόπουλος (*Historical Monographs 19*),
Athens, 1998, σελ. 150.

Ο Χρήστος Μπαλόγλου, Διδάκτωρ Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστημίου Φρανκφούρτης, δημοσίευσε το ανωτέρω μελέτημά του, που εκδόθηκε στη διεθνώς ανεγνωρισμένη βυζαντινολογική σειρά, Ιστορικές Μονογραφίες.

Ο συγγραφέας αποσκοπεί να διερευνήσει, όπως ο ίδιος γράφει στην Εισαγωγή του, την οικονομική σκέψη του Γεμιστού και να την εντάξει στην ιστορία οικονομικών ιδεών. Πράγματι, η προσπάθεια του συγγραφέα είναι αξιέπαινη, αν αναλογισθούμε ότι προβαίνει σε συγκρίσεις – λαμβάνοντας υπόψη το διαφορετικό οικονομικό και ιστορικό πλαίσιο – με μεταγενέστερες σχολές ή συγγραφείς στην εξέλιξη των οικονομικών θεωριών.

Στο έργο προτάσσεται Πρόλογος του Καθηγητή του Πανεπιστημίου Φρανκφούρτης Bertram Schefold (σελ. 11-12), και ακολουθεί αναλυτικός κατάλογος συντομογραφιών των χρησιμοποιηθέντων περιοδικών, ταξινομημένος κατά τρόπο αυστηρά επιστημονικό (σελ. 15-18).

Στην Εισαγωγή του (σελ. 19-

22), ο συγγραφέας αναφέρεται στις προγενέστερες μελέτες και διερευνητικές εργασίες που ασχολούνται με την οικονομική σκέψη του Γεμιστού και εντοπίζει τη δική του συνεισφορά, την οποία μπορούμε να παρακολουθήσουμε στα τέσσερα κεφάλαια που είναι χωρισμένη η μελέτη.

Στο πρώτο κεφάλαιο *Das Leben von Georgios Gemistos im Rahmen der politischen und ökonomischen Umwelt seiner Zeit* (σελ. 23-40), τονίζονται ειδικότερα ορισμένα σημεία της δράσεως και του βίου του Γεμιστού, τα οποία δεν έτυχαν της προσοχής των ερευνητών μέχρι σήμερα. Συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι ο Γεμιστός υπήρξε μαθητής του Δ. Κυδώνη (σελ. 25-26), μεταφραστή της *Summa Theologica* του Thomas Aquinas στην ελληνική, και μέσω του λογίου αυτού γνώρισε τις διδασκαλίες των Σχολαστικών. Περαιτέρω, ο συγγραφέας διερευνά κατά τρόπο συστηματικό και αυστηρά επιστημονικό, με εξαντλητική χρήση των πρωτογενών πηγών, το φορολογικό σύστημα του Δεσποτάτου (σελ. 32-

40). Η προσέγγισή του αυτή, συμπληρώνει και ολοκληρώνει τις προσπάθειες παλαιότερων ερευνητών (για παράδειγμα του Σ. Σπέντζα, του Γ. Καββαδία, ή του Θ. Γιαννακοπούλου), οι οποίοι δεν προέβησαν σε μία τόσο συστηματική παρουσίαση του φορολογικού συστήματος. Μια τέτοια ανάλυση θεωρείται όμως σημαντική για την αξιολόγηση των προτάσεων του Γεμιστού, για την αναδιοργάνωση του φορολογικού συστήματος.

Στόχος του πληθωνικού πολιτικού συστήματος είναι η πραγματοποίηση του αρίστου και ευδαιμονεστάτου βίου, ιδία και κοινή και για τον λόγο αυτό προτείνει ο *Πολυίστωρ* του Μυστρά την λήψη μιας σειράς μέτρων, συγκεκριμένων και εξειδικευμένων, τα οποία θεωρούνται ως αναγκαία και ικανή προϋπόθεση για την κοινωνικοοικονομική αναμόρφωση, οικονομική ανασύνταξη και εσωτερική οργάνωση της πολιτείας. Ο συγγραφέας ερευνά την πολιτική φιλοσοφία του Γεμιστού στο δεύτερο κεφάλαιο (σελ. 41-68) με βάση τα διασωθέντα κεφάλαια του βασικού έργου του Βυζαντινού λογίου Νόμοι και τα υπομνήματά του προς τον Δεσπότη Θεόδωρο Β΄ και τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄. Στην συνέχεια, ερευνά το πνευματικό υπόβαθρο που επέδρασε στον Γεμιστό. Το ανευρίσκει, όχι μόνον στον Πλάτωνα και στον Πλούταρχο, όπως έχει επανειλημμένα υποστηριχθεί, αλλά και στην *Στοά* και στους *Νεοπυθαγορείους* (σελ. 65-68), παρέχοντας με τον τρόπο αυτό μια νέα ερμηνεία στην έρευνα.

Το τρίτο κεφάλαιο (σελ. 69-87) είναι αφιερωμένο στην ανάλυση των οικονομικών και δημοσιονομικών αντιλήψεων του Πλήθωνος, καθώς και στις προτάσεις οικονομικής πολιτικής. Ιδιαίτερα, απασχολεί τον συγγραφέα η θεωρία του Γεμιστού για την ιδιοκτησία της γης (σελ. 75-79), όπου αξιολογεί τα πορίσματα ερεύνης προγενεστερών συγγραφέων και προβάλλει την ιδιαιτερότητα της σκέψεως του Γεμιστού. Φυσικά, αναλύονται με βάση το πρωτογενές υλικό που παρέχουν τα υπομνήματα, οι προτάσεις του Γεμιστού για τους παραγωγικούς συντελεστές, το νόμισμα, τη διανομή του προϊόντος, τη φορολογία. Εξίσου ενδιαφέρον προκαλεί η συνάφεια των φορολογικών ιδεών του Γεμιστού με τις προτάσεις του Θωμά Μαγίστρου.

Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο (σελ. 89-114) είναι, κατά την άποψή μας, το πλέον ενδιαφέρον, γιατί ο συγγραφέας προσπαθεί να αξιολογήσει τις προτάσεις και ιδέες του Γεμιστού, εντάσσοντας τον *Πολυίστωρα* του Μυστρά στην ιστορία των οικονομικών θεωριών. Πραγματικά, εκτός από μια μικρή αναφορά στο σύγγραμμα του H.W. Spiegel, απουσιάζει μία αξιολόγηση της συνεισφοράς του Γεμιστού. Έτσι, ο συγγραφέας αξιολογεί αρχικά την επίδραση των σκέψεων και προτάσεων του Γεμιστού στους συγχρόνους του Ισίδωρο και Βησσαρίωνα και στη συνέχεια προσεγγίζεται η σχέση του Γεμιστού με νεώτερες Σχολές ή συγγραφείς. Έτσι, η άποψη του Malthus για τον πέμπτο παραγωγικό συντελε-

στή, το Κράτος, την κρατική συμπαράσταση, απαντά στον Γεμιστό (σελ. 101-102). Στη συνέχεια, με περισσή προσοχή διερευνά την ομοιότητα και τονίζονται οι διαφορές ανάμεσα στον Γεμιστό και στους Φυσιοκράτες (σελ. 102-106). Ξεχωριστό ενδιαφέρον προκαλεί η σύγκριση των ιδεών του Γεμιστού για την ιδιοκτησία, με τις αντίστοιχες του Th. Mogus και του John Locke (σελ. 106-114). Τα συμπεράσματα (σελ. 115-117) ανακεφαλαιώνουν τα πορίσματα της μελέτης, η οποία πέτυχε το σκοπό του συγγραφέα, να εντάξει το Βυζαντινό λόγιο στην ιστορία των οικονομικών δογμάτων.

Αναλυτική βιβλιογραφία διακρινόμενη στα έργα του Γεμιστού που χρησιμοποίησε ο συγγραφέας, στους λοιπούς αρχαίους Έλληνες και Βυζαντινούς λογίους, και στην λοιπή βιβλιογραφία (σελ. 119-132), περίληψη του έργου στην ελληνική (σελ. 133-140) και χρηστικά ευρετήρια ονομάτων –αρχαίων και συγχρόνων συγγραφέων–, και όρων (σελ. 141-150) κατακλείουν την άρτια αυτή έκδοση, που ανεπιφύλακτα αποτελεί συμβολή στην ιστορία των οικονομικών δοξασιών.

Γεώργιος Κορρές

Βάνα Νικολαΐδου-Κυριανίδου

*Ο απόβλητος και ο θεοπρόβλητος.
Πολιτική ανάγνωση της Ακολουθίας του σπανού
εκδ. Αλεξάνδρεια, 1999, σελ. 425.*

Εδώ επιχειρείται η πολιτικο-φιλοσοφική προσέγγιση ενός ενδιαφέροντος κειμένου της βυζαντινής παρα-υμνογραφίας, της λεγόμενης *Ακολουθίας του σπανού*. Πρόκειται για μία σάτιρα εναντίον ενός υπαρκτού προσώπου (το οποίο παραμένει αταύτιστο), μέσα από τη μεγιστοποιημένη γελοιοποίηση του γεγονότος ότι ο τελευταίος δεν μπορεί να αποκτήσει γενειάδα. Κύριος στόχος της Νικολαΐδου-Κυριανίδου είναι το να ανασκευάσει τις έως σήμερα κρατούσες ερμηνευτικές προσεγ-

γίσεις του κειμένου, και να καταστήσει εμφανές ότι δεν πρόκειται για μία ανατρεπτική παρώδηση του μεσαιωνικού status quo (όπως γνωρίζουμε γι' αυτά τα εγχειρήματα από τον Bakhtine), απομυθοποιητική των κεντρικών φαντασιακών σημασιών που θεσπίζουν τη χριστιανική κοινωνία. Αντίθετα, η *Ακολουθία του σπανού* αποτελεί υπόδειγμα αρνητικής προπαγάνδας, απόλυτα σύμφωνο με την κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία του Βυζαντίου.

Επιδιώκοντας να καταδείξει ό-

τι το κείμενο αυτό λειτουργεί ως ανεστραμμένο Fürstenspiegel, η Νικολαΐδου-Κυριανίδου προβαίνει έτσι στη συστηματική ανασυγκρότηση της βυζαντινής αυτοκρατορικής ιδέας. Μέσα από την ανάγνωση των βυζαντινών πηγών και βάσει των αναλύσεων του Ernst Kantorowicz και του Max Weber, διασαφηνίζεται το θεσμικό status του χριστιανού ηγεμόνα, ως χαρακτηριστικού, δηλαδή θεοπρόβλητου ηγέτη, ο οποίος, μέσω του χρισματος, μεταστρέφεται σε μία οντότητα με δύο φύσεις (τη θεία και την ανθρώπινη). Το τελευταίο δικαιολογεί και την αντιμετώπισή του ως όντος ἑταβου. Εξ αυτού, και σύμφωνα με τις θέσεις της Mary Douglas περί του μιάσματος, καθώς και τις αντιλήψεις για τον παρία και την α-πολιτική κοινωνία που διατυπώνει η H. Arendt, ερευνώνται οι μηχανισμοί αποκλεισμού και απόρριψης, όπως θεμελιώνονται και παράγονται από τις αντιλήψεις περί εξουσίας που ιδρύει η χριστιανική πολιτική θεολογία. Πρόκειται για τις θεωρήσεις που πηγάζουν από τον ορισμό του τέλειου ανθρώπου ως του όντος *κατ' εικόνα Θεού και ομοίωση προς τον Θεό*, και οι οποίες οπωσδήποτε προϋποθέτουν την αξιωματική αρχή ότι η εξουσία ανήκει αποκλειστικά στον Ουράνιο Βασιλέα.

Έτσι, παρουσιάζεται ανάγλυφη η συμμετρική αντίθεση μεταξύ των δαιμονοποιημένων φυσικών και ηθικών γνωρισμάτων τα οποία αποδίδονται στα άτομα που εκπίπτουν του νομικού και πολιτικού καθεστώτος και των εξαιρετικών σημασιών με τις οποίες ενδύεται

ο άριστος των ανθρώπων και, κατεξοχήν, εκείνος που κατέχει την κορυφαία θέση μέσα στη θεόδοτη αυτοκρατορία. Από εδώ συνάγεται ότι, ως απόκλιση από την καθιερωμένη *κανονικότητα*, η φυσική δυσμορφία του σπανού, η οποία και θεωρείται ότι καθρεπτίζει την ηθική φαυλότητά του, δεν χρησιμοποιείται παρά στο βαθμό που αποτελεί το προσφιλές στήγημα στην υπηρεσία των μηχανισμών καταδίωξης και εξόντωσης της ετερότητας μέσα στη θεοκρατική μεσαιωνική κοινωνία.

Με βάση λοιπόν το σύστημα σημασιών το οποίο, στο πλαίσιο της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας, συγκροτεί τον κοινωνικά ανεπιθύμητο σε «θύμα», ο σπανός περιγράφεται ως τύραννος, μοιράζεται την τύχη του μελλοθάνατου καταδίκου και συνιστά τυπική περίπτωση αποδιοπομπαίου τράγου. Συγκεκριμένα:

Στην αντίθεσή του προς το λαοφιλέσ ειδωλο, δηλαδή τον θεοφιλή μονάρχη, και σε συνάρτηση με τις καθιερωμένες απόψεις σχετικά με τον ορθό τρόπο άσκησης της μοναρχικής εξουσίας μέσα στη χριστιανική κοινωνία των ομοδόλων αδελφών, ως τύραννος, ο σπανός ενδύεται τον ρόλο του Αντίχριστου. Όπως καταδεικνύεται, ο τελευταίος διαφοροποιείται τόσο από τις βασικές θέσεις της κλασικής αριστοκρατικής παράδοσης όσο και από τις αντιτιθέμενες προς την χριστιανική πολιτική θεολογία μακιαβελλικές αντιλήψεις περί του ηγεμόνα.

Στη συνέχεια, και με τη βοήθεια των αναλύσεων του Foucault σχετικά με τους τρόπους άσκησης

σης της ποινικής καταστολής, γίνεται σαφές ότι την εξαιρετική αγριότητα εναντίον της σωματικής ακεραιότητας του σπανού, νομιμοποιεί ο ισχύων τρόπος θεώρησης του σώματος του θεοστεφούς μονάρχη. Σώμα, το οποίο απαγορεύεται, επί ποινή θανάτου, να αγγίξουν οι κοινοί θνητοί και το οποίο ενσαρκώνει τη θεία βασιλεία. Από εδώ καθίσταται εμφανής η σύζευση μεταξύ Αντίχριστου και μελλοθάνατου καταδίκου, η οποία και αναδεικνύεται απόλυτα συνεπής προς τις βασικές θέσεις της χριστιανικής θεολογίας της ιστορίας. Η διασαφήνιση αυτή των οντο-θεολογικών και εσχατολογικών αντιλήψεων που καθιστούν θεμιτή την εξόντωση του Άλλου, αποκαλύπτει ότι το συγκεκριμένο έργο οργανώνεται

κατ' ουσίαν σύμφωνα με τους μηχανισμούς κατασκευής του αποδιοπομπαίου τράγου, όπως τους έχει ερμηνεύσει και αναλύσει ο René Girard.

Η *Ακολουθία του σπανού* επιβεβαιώνει, συνεπώς, τη θέση ότι, στις ετερόνομες –κατά τους ορισμούς του Καστοριάδη– και αυστηρά ιεραρχημένες κοινωνίες, η βία εναντίον των ανίσχυρων κατανοείται πληρέστερα από τη στιγμή που αναγνωρίζουμε το ρόλο τους ως υποκατάστατον του παντοδύναμου ηγέτη. Από αυτή την σκοπιά, και σύμφωνα με τα λόγια της συγγραφέως, ο «*θεοπρόβλητος άρχων* αποτελεί το ανεστραμμένο είδωλο του *απρόβλητου σπανού*».

Π.Τ.

